

Фактори сталого розвитку продуктивних сил

Лекція 4.

-
1. **Природно-ресурсний фактор**
 2. **Паливно-енергетичний**
 3. **Водний фактор**
 4. **Транспортний фактор сталого розвитку продуктивних сил.**
 5. **Трудоресурсні фактори сталого розвитку продуктивних сил.**
 6. **Споживчий фактор розвитку продуктивних сил.**
 7. **Науково-технічний прогрес як фактор сталого розвитку продуктивних сил**
 8. **Фактор ринкової кон'юнктури розвитку продуктивних сил.**
 9. **Фактор історико-географічного положення розвитку продуктивних сил**
 10. **Екологічний фактор розвитку продуктивних сил.**

I. Природно ресурсні фактори розвитку продуктивних сил

- Слово "фактор" (від латинського factor - той, хто робить; виробник) означає причину, рушій будь-якого процесу або явища.
- **Факторами РПС називають усю сукупність аргументів (причин), що зумовлюють вибір місця для окремих підприємств, їх груп і галузей.**
- одночасно аналізується структура затрат на виробництво, їх співвідношення в кожній галузі, так як в залежності від виду продукції міняються і витрати на одиницю продукції.
- **Сировинні фактори або фактори матеріаломісткості. Це виробництва, де **затрати на сировину і матеріали становлять більше половини в собівартості одиниці продукції.****
- **Ступінь матеріаломісткості визначається співвідношенням витрат на сировину до обсягу виробленої готової продукції.**
- Якщо виробництво з великими витратами сировини на одиницю продукції, то його переважно розташовують ближче до сировинної бази.

- Галузі низької, середньої і високої матеріаломісткості.
- Деякі стадії комплексних галузей вирізняються високою матеріаломісткістю
- В багатьох галузях, н-д, у чорній металургії питомі витрати сировини повного циклу складають коло 2,5 т, в цукровій промисловості - 7 - 8 т, в гідролізній промисловості - 5 - 7,5 т, при виплавці міді із концентратів - 7,5
- **Високоматеріаломісткі галузі мають чітко виражену сировинну орієнтацію.**
- Гірничодобувна, лісопильна й целюлозно-паперова промисловість, виробництво соди, калійних добрив, азотних добрив з коксових газів, збагачення руд чорних і кольорових металів, виробництво чорної міді, нікелю, свинцю, цементна промисловість, виробництво металургійного й гірничого обладнання, цукру-піску, лляних тканин, маслоробна, консервна, сироварна, бавовняноочисна й вовномийна промисловість, а також промисловість з виробництва скла і скляних виробів та стінових будівельних матеріалів.

- **високу концентрацію виробництва**, бо розміщуються вони в більшості в районах видобутку сировини, виплавки металів, заготовки лісу чи сільськогосподарської сировини, тобто в місцях жорсткої Локалізації сировинних ресурсів.
- металургія і машинобудування Донбасу і Придніпров'я, які використовують криворізьку залізну руду, нікопольську марганцеву руду й донецьке коксівне вугілля. Підприємства цього регіону - найбільші в Європі.
- **електростанції**, які потребують дуже мало матеріалів (паливо не вважається для них сировиною). В **електронному машинобудуванні, приладобудуванні, оптико-механічному машинобудуванні** вартість сировини у багато разів менша за вартість готової продукції і за вагою сировина не перевищує готову продукцію (нафтопереробна, виробництво домашніх холодильників, випічка хліба тощо). Однак, тут зіставляються витрачені грошові ресурси. Такі галузі в більшості розташовуються там, де є споживач даної продукції. Ці галузі зазнають відповідного впливу інших

2. Паливно-енергетичний фактор сталого розвитку продуктивних сил.

За ступенем питомих витрат палива і енергії виробництва поділяють на три групи галузей:

- **високоенергомісткі**, де частка паливно-енергетичних витрат складає 30-45% до загальних витрат на виготовлення одиниці продукції;
- **середньоенергомісткі**, в яких частка паливно-енергетичних витрат складає в межах 15-30%;
- **неенергомісткі**, де паливно-енергетичні витрати складають менше 15%.

- **До енергомістких** відносяться: виплавка легких металів (алюміній, титан); електролітична виплавка міді, нікелю, магнію, феросплавів, виробництво синтетичного каучуку, віскозного шовку. Ці галузі орієнтуються на регіони масового виробництва електроенергії. Вони розміщуються біля гідроелектростанцій або в центрах з потужною тепловою енергією. Наприклад, виробництво титану, алюмінію України зосереджено у Придніпров'ї (Запоріжжя), виробництво магнію в м. Калуші (Івано-Франківська область). На виробництво 1 т. алюмінію витрачається 16 тис. квт-год., титану - 60 тис. квт-год., магнію - 20 тис. квт-год. електроенергії.
- **До паливномістких відносяться** виробництва, що поглинають багато тепла в процесі виготовлення продукції: глиноземні заводи (на 1 т. глинозему витрати становлять 3 т. умовного палива), виплавка нікелю (на 1 т. нікелю витрачається 5,0 т. умовного палива); виробництво цементу, скла, синтетичного каучуку, целюлози, стінових будівельних матеріалів, на хлібопекарнях, содовому виробництві, тощо.
- Більшість видів паливномістких виробництв розміщуються поблизу паливних баз або в центрах споживачів продукції. Особливо це характерно для розміщення теплових електростанцій (ТЕС).
- **Основними регіонами теплової енергетики в Україні є Донбас, Придніпров'я, Вінниця, Харків, на Заході України Івано-Франківськ.** Саме тут працюють найбільші ТЕС, які споживають 5,0 і більше млн. тонн умовного палива на рік.

3. Водний фактор в розвитку продуктивних сил.

- Основна маса води використовується у промисловому й с.г. виробництві.
- У промисловому виробництві – галузі чорної металургії, хімії органічного синтезу, первинна очистка текстильної сировини.
- Найбільше води споживається при вирощуванні с.г. культур на зрошувальних землях.
- на виробництво 1 т рису витрачається 8 тис.м³ води, бавовнику — 5 тис.м³ тощо.
- зрошувальні системи споруджені переважно в зоні недостатнього зволоження (степова частина і південні райони)

- споруджено ряд водних систем, зокрема канали: Дніпро - Кривий ріг, Дніпро - Донбас, Північно - Кримський. Діючими каналами перерозподіляється значна кількість води для потреб як промисловості, так і для сг в-ва. Велику роль в забезпеченні водою відіграють споруджені водосховища в басейнах Дніпра, Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця та на ряді малих річок.
- в промисловості на замкнуте оборотне водопостачання,
- знижувати норми витрат води на виробництво одиниці продукції,
- продовжувати регулювання паводкових водостоків, особливо гірських річок.

4. Трудоресурсні фактори сталого розвитку продуктивних сил.

- залежить від чисельності працездатного населення як в країні, так і, зокрема, в кожному регіоні і він пов'язаний з демографічною ситуацією.
- населення є не лише виробником матеріальних благ і послуг, але і їхній споживач
- Населення формує і ринок праці, і споживчий ринок.
- необхідно врахувати в кожному регіоні структуру економічного РПС, так як потреба в трудових ресурсах визначається кількістю затраченої праці на виробництво одиниці продукції, числом працюючих, які потрібні на виробництво певної кількості продукції на одного працюючого.
- роль трудового фактора зростає

- Індикатором трудомісткості служить показник частки заробітної плати у собівартості виробленої продукції.
- Розмір заробітної плати також залежить від багатьох обставин, які не завжди відбивають справжні витрати праці (цінова політика країни, різноманітні регіональні доплати до зарплати тощо). На питому вагу заробітної плати собівартості продукції також впливає вартість сировини, рівень механізації виробничих процесів і інше
- **високо трудомісткі** з великими затратами праці (в людино-годинах) на одиницю виготовленої продукції при відносно малій вазі її кількості в розрахунку на одного робітника;
- **середньої трудомісткості** з меншими, ніж у першій групі, затратами праці на одиницю продукції при відносно великій вазі кількості випущеної продукції в розрахунку на одного робітника;
- **не трудомісткі** з мінімальними затратами праці на одиницю продукції при найбільшій за вагою кількості випущеної продукції в розрахунку на одного робітника.
- **До найбільш трудомістких галузей, що орієнтуються на місця зосередження робочої сили відносять такі:**
- електроніка (виробництво ЕОМ, телевізорів, радіоприймачів, побутової електроніки);
- приладобудування, оптико-механічне виробництво, автомобілебудування; верстатобудування, швейна, текстильна, взуттєва галузі промисловості. Ці галузі розміщуються у містах і населених пунктах з вільними трудовими ресурсами.

- В регіонах, де зосереджені підприємства важкої індустрії розміщуються підприємства легкої, харчової галузей (текстильні комбінати, взуттєві фабрики, харчові комбінати, кондитерські фабрики і ін.). (Донецьк, Запоріжжя, Луганськ, Харків, Миколаїв тощо).
- Науковомісткі в-ва розміщуються в центрах є великі міста, а також міста-супутники, куди можуть бути винесені наукомісткі виробництва з науковою базою. (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк, Львів тощо).
- Крупні об'єднання, концерни, компанії, великі фірми мають власні науково-дослідні заклади, а транснаціональні корпорації в своєму складі - цілі науково-дослідні центри.

5. Споживчий фактор розвитку продуктивних сил.

- Найвний споживач готової продукції.
- До регіонів і центрів споживання тяжіють переважно ті галузі, що зайняті обслуговуванням населення. Це в першу чергу виробництво хлібобулочних виробів, м'ясо-молочні продукти та інші товари першої необхідності.
- виробництво будівельних матеріалів та залізобетонних виробів.
- Ряд виробництв: легка та харчова промисловість, концентрується у великих регіональних центрах. Це швейне, трикотажне і взуттєве виробництво, молоко і м'ясокомбінати, виробництво соняшникової олії, кондитерських виробів, виробів із пластмас, меблеві фабрики, більшість галузей сільськогосподарського машинобудування, виробництва фосфорних та азотних добрив (на базі переробки природного газу).
- У великих містах і регіональних центрах розміщуються теплоелектростанції (ТЕС).

- З метою забезпечення машинобудування сталевим прокатом і литвом у **великих машинобудівних центрах створюється металургія, яка працює на металобрухті, який у вигляді відходів заготовляють машинобудівні заводи.** Такі заводи з виробництва литих заготовок розташовані у великих машинобудівних регіонах (Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Одеса, Харків і ін.).
- Значну роль споживчого фактора відіграє концентрація населення в великих містах і регіонах, так як населення є не лише джерелом трудових ресурсів, але й споживачем виробляємо! продукції.

б. Транспортний фактор сталого розвитку

продуктивних сил.

- В залежності від розмірів транспортних витрат розміщення виробництва тяжіє або до сировини, або до споживачів
- Інтенсивність його впливу залежить від витрат сировини і палива на одиницю виробленої продукції та способу транспортування.
- Дешеві вантажі і матеріаломісткі, пісок, гравій, щебінь, стінові матеріали, руди чорних і кольорових металів перевозити на великі відстані не вигідно, так як транспортні витрати можуть перевищувати вартість продукції. Тут, як правило, вартість транспортних перевозок становить 25% і більше, тоді як вартість дорогих вантажів (цукор, бавовник, вовна, шовк-сирець, машини) у витратах на одиницю продукції не перевищує 3-5%.
- Річковий і морський транспорт не можуть забезпечити перевезення вантажів по всій країні, тому масові перевезення вантажів здійснюються переважно залізничним та автомобільним транспортом.

- Вплив транспортного фактора на розміщення виробництва визначається шляхом сумування виробничих і транспортних витрат та встановлення питомої ваги останніх у загальних витратах.
- Порівняльна характеристика витрат дає можливість визначити ефективність використання транспортних засобів у перевезенні як сировини і матеріалів, так і готової продукції.
- Для раціонального використання наявних видів транспортних засобів та з метою ліквідації нераціональних перевезень вантажів здійснюється районування виробництва і споживання найважливіших видів виготовляємої продукції. Посилення регіоналізації виробництва сприяє раціональній територіальній організації промисловості і сільського господарства, а районування споживання визначає найбільш оптимальні зони збуту готової продукції.

7. Науково-технічний прогрес як фактор сталого розвитку продуктивних сил.

- Технічний прогрес спостерігається в більшості провідних і пріоритетних галузях виробництва.
- Хімізація виробництва як у промисловості, так і аграрному секторі сприяла створенню нових видів продукції і товарів з високими технічними властивостями і можливостями примінення їх в різних галузях національного господарства.
- Розвиток ТТП в галузях виробничої сфери супроводжується тенденцією до зниження матеріаломісткості, енергомісткості та трудомісткості продукції.

- Значні зміни впровадження досягнень науково-технічного прогресу ми маємо при транспортуванні енергоносіїв, який дав можливість розміщувати виробництво в найбільш вигідній території щодо сировинної бази так і споживача готової продукції.
- Завдяки спорудження найпотужніших високовольтних ліній електропередач (електронний транспорт) послабилася залежність виробництва від енергетичних баз, що особливо важливо для машинобудування, легкої промисловості, АПК. Розвиток трубопровідного транспорту значно здешевив перевезення нафти і газу, нафтопродуктів, що уможливило їхнє масове споживання у місцях виробництва хімічної та нафтохімічної продукції. Завдяки цьому виникли великі хімічні підприємства в Черкасах і Рівному на базі використання природного газу, що надходить сюди з магістральних газопроводів, нафтохімічні комбінати в Лисичанську і Кременчуку, побудований хімічний комбінат в районі Одеси (м. Южний), який переробляє аміак, що транспортується аміакопроводом понад 1000 км з Поволзького району Росії.
- атомні електростанції.

8. Фактор ринкової кон'юнктури розвитку продуктивних сил.

- визначає рух цін, цінних паперів, конкретні умови відтворення товарів, послуг, робочої сили, розміри виробництва тощо.
- Кон'юнктура ринку складається на основі співвідношень між наявними на ринку матеріальними цінностями і послугами та потребами в них.
- Кон'юнктура залежить від місткості ринку, яка у свою чергу, визначається обсягом виробництва, його спеціалізацією, рівнем купівельної спроможності населення.
- Навіть при наявності ресурсного (сировинного) потенціалу, якщо зниження попиту на готові вироби з них продовжуються тривалий період, то це значно може вплинути на зміни в структурі розміщення і розвитку продуктивних сил.

● **Розвиток паливної та енергетичної промисловості**

- 20 ст. - **Розвиток вугільної промисловості** в той час був головним районоутворюючим фактором в ряді країн світу в тому числі і нашій країні: Пенсільванія (США), Румунський та Сілезький вугільні басейни в Європі, Донбас на Україні.
- З середини 20 ст., **Розвиток нафто-газохімічних комплексів** почав визначати структуру економіки багатьох країн світу. На карті світу з'явилися нові райони нафтогазохімічної промисловості: після Другої світової війни - Волго-Уральський, Сургут-Західна Сибір в Росії, Західний в Україні, Техаський і Каліфорнійський в США, країни Перської затоки (Кувейт) та ряд інших. **атомна енергетика**
- **стійкий попит світового ринку на деякі види сільськогосподарської продукції**, що дає можливість визначити спеціалізацію АПК в ряді країн світу, в тому числі і на Україні. В першу чергу це стосується зростання потреби в зернових культурах, вирощування цукрового буряка і виробництва цукру, виробництва соняшникової олії, виробництва продукції тваринництва.

9. Фактор історико-географічного

положення розвитку продуктивних сил.

Економіко-географічне положення об'єкту на будь-якій території - це сукупність промислових відношень даного економічного об'єкту до інших економіко-географічних об'єктів, що поза ним. Цими об'єктами можуть бути: місто, район, населений пункт, виробничий підрозділ. Вони характеризуються не тільки розташування на певній території, але й системою зв'язків з іншими об'єктами господарювання.

- найважливішими вважаються його відношення до джерел природних і трудових ресурсів, ринків збуту продукції, можливість виробничої кооперації з іншими об'єктами, системи транспортного забезпечення тощо.
- **Макроположення** відображає положення об'єкта на міждержавному рівні або макрорегіональному.
- **Мезоположення** відображає положення об'єкта на мезорегіональному рівні, а
- **Мікроположення** - характеризує відношення об'єкту до найближчого оточення.

- За місцем зосередженості об'єкта людської діяльності економіко-географічне положення може бути: **центральним, периферійним, глибинним, ексцентричним, суміжним.**
- За спеціалізацією об'єктів діяльності людини: **транспортно-географічним, промислово-географічним, соціально-географічним, агрогеографічним** і т.д.
- **Транспортно-географічне** положення поділяється на підтипи - приморське, вузлове, прикордонне; промислово-географічне положення характеризує відношення промислового підприємства до джерел родовищ корисних копалин, ринків праці і збуту продукції; соціально-географічне положення - охоплює відношення об'єктів до соціальних явищ (центрів культури, науки, освіти, охорони здоров'я, політики і т.п.);
- **агрогеографічне положення** об'єкта характеризує його відношення до агропроцесів, споживачів продукції, постачальників засобів виробництва тощо.

- Чим інтенсивні зв'язки тим вищий економічний потенціал об'єкта чи регіону. Так міста з вигідним розташуванням перетворюються у великі промислово-транспортні вузли, через які здійснюється переміщення вантажів на інші об'єкти і регіони або перевантаження їх з одного виду транспорту на інший.
- Такі транспортні вузли можуть мати сухопутний характер (Луганськ, Донецьк, Харків, Львів); сухопутно-річковий (Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Черкаси); сухопутно-морський (Одеса, Миколаїв, Херсон, Маріуполь, Іллічівськ).
- З економіко-географічним положенням пов'язане створення спеціальних (вільних) економічних зон, міжнародних спільних підприємств, прикордонних економічних зв'язків і виробництв з приграничними регіонами. Вони формуються і базуються на посиленні міжнародного поділу праці і економічних взаємовигодах.

10. Екологічний фактор розвитку продуктивних сил.

- Найбільший вплив на забруднення атмосферного повітря України займає **енергетична та вугільна промисловість (46% шкідливих речовин від загального обсягу витоків). Металургійна промисловість** в загальному обсязі становить 30,7%, хімічна і нафтохімічна - 5%, причому на ці галузі припадає понад 40% всіх викидів вуглеводнів'. На сьогодні в багатьох промислових регіонах рівень забруднення атмосфери залишиться ще високим. Це, зокрема, в Дніпропетровську, Запоріжжі, Луганську, Кривому розі, Маріуполі тощо.